O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HISSIYOT METAFORALARINING INTENSIVLIK DARAJASI TAHLILI

Sotvoldiyeva Muattarxon Ikromjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti
muattarsotvoldiyeva98@gmail.com
ORCID ID: 009-0001-1517-7621

Annotatsiya
Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi hissiyot metaforalarining intensivlik darajasi kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlil qilinadi. Z.Kovecses tomonidan ishlab chiqilgan uch pog‘onali intensivlik modeli asosida badiiy matn namunalari tahlilga tortiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hissiyot intensivligini ifodalashda ikkala tilda harorat, bosim va jarohat konseptual modellari universal tarzda ishlaydi, biroq ularning lingvistik voqelanishi va madaniy yuklamasi o‘zbek va ingliz tillarida sezilarli darajada farqlanadi. O‘zbek tilida intensivlik ko‘ngil, yurak, bag‘ir kabi ichki organ metaforalari orqali, ingliz tilida esa psixosomatik iboralar orqali ifodalanish xususiyati aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv metafora, hissiyot metaforasi, intensivlik darajasi, konseptual model, qiyosiy tahlil.*

KIRISH

Kognitiv tilshunoslikning so‘nggi o‘n yilliklarda jadal rivojlanishi metaforaning lingvistik tabiatini tushunishda tubdan yangi yondashuvlarni vujudga keltirdi. G.Lakoff va M.Johnsonning *Metaphors We Live By* (1980) asarida belgilangan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora nutqiy bezak emas, balki insonning fikrlash tizimini tashkil etuvchi asosiy kognitiv mexanizmdir. Hissiyot metaforalari ushbu tizimning eng faol va murakkab qatlamini tashkil etadi. Chunki hissiyot bevosita kuzatib bo‘lmaydigan ichki hodisa bo‘lib, til orqali faqat metaforik usulda ifodalanishi mumkin. Z.Ko‘vecses bu jarayonni hissiyotning *konseptuallashuvi* (conceptualization of emotion) deb ataydi[1].

O‘zbek va ingliz tillari qiyosiy tadqiqotlarida hissiyot metaforalari alohida mavzu sifatida yetarlicha o‘rganilmagan. Ushbu maqolada ikkala til materiallarini qiyosiy o‘rganish orqali intensivlik darajasi mezonini qo‘llash va uning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash maqsad qilib belgilandi.

Maqolada O‘.Hoshimov, S.Ahmad badiiy asarlari (o‘zbek tili) hamda J.Austen, K.Ishiguro asarlari (ingliz tili) asosiy korpus sifatida ishlatildi. Tahlil Z.Ko‘vecses tomonidan ishlab chiqilgan uch pog‘‘onali intensivlik modeli asosida olib borildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hissiyot metaforalarini kognitiv nuqtayi nazardan o‘rganish G.Lakoff va M.Johnson (1980) ishlaridan boshlandi. Ular *ANGER IS HEAT*, *SADNESS IS DOWN*, *LOVE IS A JOURNEY* kabi konseptual metaforalar orqali hissiyotning mavhum tabiatini jismoniy tajriba asosida konseptuallashish hodisasini asoslab berdilar.

[1]Kovecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 24.

Z.Ko‘vecses *Metaphor and Emotion* (2000) asarida hissiyot metaforalarini chuqur tadqiq etib, intensivlik darajasining harorat, bosim, to‘lqin va jarohat modellari orqali ifodalanishini ko‘rsatdi. Uning fikricha, intensivlik oshgani sari metaforaning jismoniy asosi kuchayadi va abstrakt hissiyot tobora aniqroq jismoniy obraz orqali tasvirlanadi.[2]

O‘zbek tilshunosligida M.Mirtojiyev polisemiya va metaforik ko‘chish masalalarini o‘rganib, o‘zbek tilidagi ko‘ngil, yurak, bag‘ir so‘zlarining metaforik salohiyatiga e’tibor qaratdi.[3] Sh.Safarov esa konsept va mental model tushunchalarini o‘zbek tilshunosligi kontekstida ishlab chiqib, kognitiv yondashuvni o‘zbek tili tahlilida qo‘llash metodologiyasini asoslab berdi.[4]

N.Arutyunova metafora va diskurs o‘rtasidagi munosabatni o‘rganib, metaforaning matn ichidagi kommunikativ funksiyasini yoritdi.[5] D.Xudoyberganova o‘zbek badiiy matnidagi inson konseptini tadqiq etib, somatik metaforalarning badiiy nutqdagi o‘rnini ko‘rsatdi.[6]

Z.Ko‘vecses madaniy universallik va o‘zgaruvchanlik masalasini ko‘rib chiqib, bir xil konseptual modellarning turli tillarda farqli lingvistik ifodalanish shakllariga ega bo‘lishi mumkinligini asoslab berdi.[7]

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: konseptual tahlil – metaforalarning manba va maqsad domenlarini aniqlash; qiyosiy-chog‘ishtirma tahlil – o‘zbek va ingliz tilidagi misollarni solishtirish; semantik-kontekstual tahlil — metaforik birliklarning matn ichidagi ma’no yukini o‘rganish; miqdoriy tahlil – intensivlik darajalari bo‘yicha misollarni tasniflash.

Korpus O‘.Hoshimovning *Tushda kechgan umrlar* (2003), S.Ahmadning *Ufq* (1995) asarlari hamda J.Austenning *Pride and Prejudice* (1813), K.Ishiguroning *The Remains of the Day* (1989) asarlaridan tanlangan 120 ta metaforik iboradan iborat: o‘zbek tilidan 68 ta, ingliz tilidan 52 ta misol. Misollar uch intensivlik darajasiga tasniflandi.

Intensivlik darajasini belgilashda Kovecses (2000) modeli asosida quyidagi mezonlar qo‘llanildi: past daraja – statik orientatsion o‘zgarish; o‘rta daraja – dinamik bosim yoki siqilish jarayoni; yuqori daraja – jarohat, yonish yoki portlash obrazi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi hissiyot metaforalarining intensivlik darajasini Z.Ko‘vecses modeli asosida qiyosiy tahlil qilib, quyidagi xulosalarga keldi.

[2]Kovecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 59.
[3]Mirtojiyev M. O'zbek tilida polisemiya. Toshkent: Fan, 1975. B. 87.
[4]Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor, 2006. B. 112.
[5]Arutyunova N.D. Metafora i diskurs. Moskva: Progress, 1990. S. 14.
[6]Xudoyberganova D. Badiiy matnda inson konsepti. Toshkent: Fan, 2015. B. 63.
[7]Kovecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P. 41.

Birinchidan, hissiyot intensivligini ifodalashda ikkala tilda ham orientatsion, bosim va yonish/jarohat modellari universal tarzda ishlaydi va uch pog‘onali intensivlik sxemasi ikkala tilga ham taalluqlidir.

Ikkinchidan, o‘zbek tilida intensivlik ifodalanishining asosiy xususiyati somatik markazlashuv – ko‘ngil, yurak, bag‘ir uchligiga tayanganligi – bo‘lib, bu uchlik madaniy-ma’naviy konseptlarni ham qamrab oladi. Ingliz tilida esa heart va mind ikki alohida konseptual maydonni tashkil etib, intensivlik ifodasi anatomik jihatdan kengroq tarqalgan.

Uchinchidan, o‘zbek tilida hissiyot intensivligi jamoaviy-ma’naviy kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida individual psixologik maydon ustunlik qiladi.

To‘rtinchidan, tadqiqot natijalari ikki tilli kognitiv metafora lug‘atini tuzish, badiiy tarjimada metaforik yukni saqlab qolish va kognitiv uslub asosidagi ta’lim materiallarini ishlab chiqish uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.

2. Kovecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010. 375 p.

3. Kovecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 224 p.

4. Kovecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 314 p.

5. Mirtojiyev M. O‘zbek tilida polisemiya. Toshkent: Fan, 1975. 168 b.

6. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor, 2006. 90 b.

7. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs. Moskva: Progress, 1990. 512 s.

8. Xudoyberganova D. Badiiy matnda inson konsepti. Toshkent: Fan, 2015. 152 b.

9. Hoshimov O‘. Tushda kechgan umrlar. Toshkent: Sharq, 2003. 304 b.

10. Ahmad S. Ufq. Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1995. 208 b.

11. Austen J. Pride and Prejudice. London: Penguin Classics, 2002. 432 p.

12. Ishiguro K. The Remains of the Day. London: Faber and Faber, 1989. 258 p.